

С. М. ВОЗНЯК

ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ
(Філософська пропедевтика)

Івано-Франківськ, 2010

УДК 101.1

ББК 87

Возняк С.М. Вступ до філософії /Філософська пропедевтика/.
Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ. Видавець Третяк І.Я. –
2010.

Посібник містить основи філософських знань, предмет /зміст/
філософії, її структуру, специфіку філософського світобачення, методичні
рекомендації та основні вимоги до знання, розуміння філософських проблем
та вміння їх відстоювати.

Розрахований на студентів філософських спеціальностей.

Рецензенти:

– доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії
Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника Ларіонова
В.К.

– кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії
Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника Голянич М.Ю.

Рекомендовано до друку Вченою радою філософського факультету
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (протокол
№ 2 від 8 вересня 2010 р.)

Мета курсу “Вступ до філософії /Філософська пропедевтика/ ” – ввести людину в світ філософського світобачення, дати загальне уявлення про філософію, її предмет /зміст/, специфіку філософського мислення, багатоманітність філософських напрямів і течій, суспільну роль філософії.

Завдання вивчення курсу:

Після освоєння курсу треба:

* Знати:

- що таке філософія, її предмет /зміст/;
- специфіку філософського мислення, його відмінність від міфології, релігії, мистецтва, науки;
- основні філософські напрями;
- структуру філософії, основні філософські дисципліни;
- функції філософії.

* Вміти:

- давати визначення основних філософських понять (категорій);
- розрізняти філософські та інші (міфологічні, релігійні, буденні, наукові) знання;
- пояснювати (на конкретних прикладах) основні функції філософії.

* Розуміти:

- світоглядний характер філософського знання;
- людиновимірну сутність філософії, її зв'язок з фундаментальними проблемами людського життя;
- значення філософії для людини і суспільства.

Тема I. ФІЛОСОФІЯ І СВІТОГЛЯД

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- що таке світогляд, його структуру, типологію та історичні форми;
- місце філософії в структурі світогляду.

* Вміти:

- розрізняти світоглядні та інші види знання;
- виділяти в структурі світогляду складові філософського світобачення.

* Розуміти:

- специфіку світоглядних питань;
- сутність і значення ціннісних орієнтацій у житті людини і суспільства;
- світоглядний характер філософського знання.

План викладу:

1. Поняття світогляду. Специфіка світоглядних питань.
2. Структура світогляду, його типологія.
3. Історичні форми світогляду.

Ключові терміни і поняття

Світогляд – сукупність узагальнених уявлень людини про світ, про себе, свої стосунки зі світом, своє місце в світі та життєве призначення.

Філософія (від грецьк. – любов до мудрості) – теоретична форма світогляду, знання про світ в цілому.

Релігія (від лат. – побожність) – духовний феномен, який виражає віру в існування надприродного.

Міф (від грецьк. – розповідь, переказ) – символічні, чуттєво-образні, антропоморфні уявлення людей про світ.

Міфологія (від грецьк. – переказ і слово, вчення) – 1) наука про міфи; 2) система міфів і міфічна свідомість певного народу.

Світ – навколишня реальність у її існуванні і відношенні до людини.

Ідеал (від грецьк. – первообраз) – уявлення про найвищу досконалість, котра як взірець, норма і мета визначає спосіб і характер діяльності людини і суспільства.

Переконання – погляди людей, які сприймаються активно і відповідають всьому укладу їхньої свідомості, життєвим устремлінням.

Цінність – значимий для людини універсальний зразок, вимога, ідеал.

Основний зміст викладу

1. Логіка мислення така, що сутність одиничного розкривається через його родові поняття, загальне (напр., стіл – це предмет, людина – мисляча істота). Таким загальним для розуміння філософії є **світогляд**.

Світогляд – це найбільш загальний погляд людини на світ, на себе, на своє ставлення до світу. Але не тільки погляд, це спосіб осмислення і практичної орієнтації людини в світі. Це єдність уявлень, слів і дій; це особливий рівень самосвідомості, що поєднує у собі теоретичне і практичне освоєння світу.

Специфіка світоглядних питань полягає у їх універсальності, всезагальності: що являє собою світ, виник він у часі, чи існує вічно, що ним рухає, яка його будова; чи світ хаотичний, чи впорядкований, закономірний; як відносяться між собою матеріальне і духовне, що таке дух; що таке людина, що рухає її вчинками; що таке совість, добро і зло, справедливість тощо. Саме на рівні світоглядної самосвідомості схоплюються смисложиттєві проблеми.

2. Світогляд – утворення інтегральне. Він має свою структуру: **знання, цінності, світовідчуття і світорозуміння**.

Освоєння людиною світу відбувається у формі знань про нього. На основі знань формуються цінності – соціальні характеристики об'єктів, значимі для людини, виробляється ціннісна орієнтація, певна шкала ціннісних пріоритетів. У свою чергу на ґрунті ціннісних пріоритетів формуються ідеали.

Уявлення людини про світ і саму себе, своє ставлення до світу здійснюється на двох рівнях – чуттєвому (світовідчуття) і раціональному (світорозуміння). Світовідчуття – емоційно-психологічна сфера (почуття,

емоції, афекти, стереотипи). Звідси залежать емоційні настрої (радість, оптимізм, песимізм, відчуття щастя тощо). Світорозуміння – інтелектуальний рівень, осягнення світу в категоріальній (понятійній) формі. На цьому рівні формуються переконання. Світорозуміння має два рівні – життєво-повсякденний (здоровий глузд, буденна масова свідомість) і теоретичний (осмислений, впорядкований), до якого належить філософія. Вона є ядром світогляду. Філософія дає теоретичне обґрунтування як змісту, так і способів досягнення узагальнених знань, а також принципів та ідеалів, які визначають мету, засоби і характер діяльності людини.

На основі різних спільних ознак світогляд прийнято класифікувати за видами: за носієм (індивідуальний, груповий, колективний, національний, релігійний та ін.); за рівнем світобачення і усвідомлення (усвідомлений, неусвідомлений, буденний, філософський та ін.); за історичними епохами /архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, сучасний світогляд та ін./; за морально-ціннісними орієнтирами (егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, цинічний, шовіністичний та ін.); за будовою (цілісний, фрагментарний, суперечливий та ін.); за ступенем адекватності сприйняття світу (реалістичний, фантастичний, викривлений та ін.); за ставленням до визнання існування вищих сутностей (релігійний, атеїстичний, скептичний, агностичний). Є також типізація світогляду за ознакою соціальних станів та верств суспільства (селянський, міщанський та ін.).

3. Існує три типи світогляду – міфологічний, релігійний та філософський. Міфологія була історично першою формою світогляду. Її характерні риси: антропоморфізм (уособлення природи, тобто перенесення на природу людських рис, одушевлення, олюднення явищ і сил природи), фантастичність (нереальність та чуттєво-образна форма відображення – думка виражалась в конкретних емоційних образах, метафорах). Міфологічна свідомість мала синкретичний характер, в ній різні уявлення пов'язані в одну образну картину, яка поєднує в собі реальність і фантазію, природне з надприродним, знання і віру, думку і емоції.

Друга історична форма світогляду – релігія. Їй властиве подвоєння світу на земний, який піддається сприйняттю органами чуття, і надприродний, надчуттєвий. Основою релігійного світогляду є віра в надприродне.

Віра – категорія світоглядна, – це одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне за суще, бажане за дійсне, майбутнє як сучасне; сприймати не підтвержені соціально-історичними чи індивідуальним практичним або ж пізнавальним досвідом знання. Існує буденна віра (віра в людину, віра в любов тощо), наукова (напр., у політ людини на Марс) і віра релігійна. Особливість останньої - її догматичний характер. Як сказано в Катехизмі християнської віри: “Віра – це *беззастережне* прийняття за правду того, що Бог об’явив, а свята церква подає до вірування” (курсив наш – С.В.).

Філософія є третьою історичною формою світогляду. Вона постає свідомою та усвідомленою індивідуальною діяльністю, знаменує виділення людини із природи, постає індивідуальною формою світоглядного самовизначення людини, характеризується дискурсивним, тобто аналітико-синтетичним мисленням. Філософія має творчий, критичний характер; вона є формою індивідуального вільнодумства.

План семінарського заняття:

1. Світогляд як форма самосвідомості, спосіб теоретичного і практичного освоєння світу. Специфіка світоглядних питань.
2. Структура світогляду. Ціннісна орієнтація. Світогляд як світовідчуття і світорозуміння. Переконавання.
3. Історичні форми світогляду. Філософія як світоглядне знання.

Теми рефератів

1. Світогляд як спосіб духовно-практичного відношення до світу.
2. Духовні цінності та їх роль у житті людини і суспільства.
3. Ідеал як взірць досконалості; сутність національного ідеалу.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Чи вірною є думка “У кожного своя філософія”, “Кожний сам собі філософ”?
2. Зміст світогляду, його значення в свідомому регулюванні людиною свого життя.
3. Складові світогляду та їх взаємозв’язок.
4. Шляхи гармонізації ціннісних пріоритетів.
5. Національний світогляд: сутність, складові, форми.
6. Основний зміст національного ідеалу.
7. Політичний міф, його прояви, соціальна сутність.

Література

1. Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика. Підручник /Авт. кол. Волинка Г.І. – К., Вища школа, 1999. – С.14-20.
2. Возняк С.М. Ціннісні пріоритети українського народу: методологічний аспект /Авт. кол. Возняк С.М.. – І Духовні цінності українського народу, – Івано-Франківськ, Плай,1995. С. 9-27.
3. Діденко В. Світогляд /В. Діденко, В. Табачковський. Філософський енциклопедичний словник, – К., Абрис, 2002. – С.569-570.
4. Практикум з філософії /Авт. кол. Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс. – 2003. – С. 6-10.
5. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник.3-тє вид. /Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс, 2004. – С.18-23.
6. Філософія. Посібник/ Авт. кол. Причепій Є.М, – К., Академія, 2001. – С.19-15.
7. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник / Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – С.16-19.

Тема 2. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРОБЛЕМАТИКА І СУСПІЛЬНА РОЛЬ

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- що таке філософія, який її предмет;
- основні філософські проблеми (питання);
- тотожність та відмінність філософії, міфології, релігії ,науки;
- основні філософські напрями;
- суспільну роль філософії.

* Вміти:

- розрізняти філософське мислення від звичайного (здорового глузду);
- застосовувати філософську методологію до аналізу явищ і процесів, науки;
- бачити зв'язок філософії з життям.

* Розуміти:

- відмінність предмету філософії від предмету наук;
- творчу, дискурсивну сутність філософії;
- внутрішній зв'язок основних функцій філософії між собою.

План викладу:

1. Сутність філософії. Специфіка філософського знання.
2. Предмет філософії, її метод і мета.
3. Багатоманітність філософії, її основні напрями.
4. Функції філософії. Філософія як методологія.

Ключові терміни і поняття

Мудрість – “знання істини і життя в істині”, різновид практично орієнтованої свідомості, яка підпорядковується завданням засвоєння норм та правил “праведного життя”.

Матеріалізм (від лат. – речовинний) – філософське вчення, згідно з яким матерія первинна, а свідомість, дух вторинні.

Ідеалізм (від лат. – першообраз) – філософське вчення, згідно з яким свідомість, дух первинні щодо матерії.

Монізм (від грецьк. – один, єдиний) – філософський концепт, який визначає першість “одного”, “єдиного” стосовно множинного.

Дуалізм (від лат. – подвійний) – філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості) субстанцій (першооснов світу).

Субстанція (від лат. – сутність, підстава) – гранична засада, що дозволяє зводити багатоманітність і змінність властивостей до чогось постійного, відносно сталого і самостійно існуючого; деяка реальність, розглянута в аспекті її внутрішньої єдності.

Емпіризм (від грецьк. – досвід) – філософський напрям, що вважає досвід єдиним джерелом і критерієм вірогідного знання.

Раціоналізм (від лат. – розумний) – напрям у філософії, що визнає розум єдиною достовірною основою пізнання і поведінки людей.

Метод (від грецьк. – шлях, теорія, вчення) – систематизований спосіб досягнення теоретичного і практичного результату.

Методологія (від грецьк. – шлях дослідження чи пізнання) – сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності.

Основний зміст викладу

Термін “філософія” грецького походження. Він походить від двох грецьких слів: “філео” – любов, “софія” – мудрість, тобто “любов до мудрості” – любов до глибоких теоретичних міркувань (у Г.Сковороди – “любомудріє”). Вперше цей термін вжив давньогрецький мислитель Піфагор, а як назву специфічної галузі знань його вперше вжив давньогрецький філософ Платон.

Філософія є теоретичним світоглядом, заснованим на розумі, є знанням

загального, універсального. Це споріднює філософію з наукою, яка, як і філософія, є знанням загального і націлена на пізнання, на істину. Обидві базуються на дискурсивному мисленні. Однак наука охоплює загальне як таке, само по собі, безвідносно до людських інтересів, тобто вона є “незацікавленим” знанням. Філософія ж знання “зацікавлене”, вплетене в суспільні інтереси, ідеологію, політику.

Основні риси філософського мислення: 1) Філософське мислення має гранично широкий рівень узагальнення (категорії, принципи), що виходять за межу буття і небуття. Філософське – значить максимально універсальне, всеохоплююче, істотне. 2) Воно постає формою людського самоусвідомлення, мисленням під кутом зору людини, її життєвого вибору. 3) Філософське мислення окреслює дійсність не лише такою, якою вона є, але й такою, якою вона має бути. 4) Філософське мислення більшою мірою є мисленням про мислення, ніж мисленням та думкою про якусь реальність. 5) Воно постає внутрішньо пов’язаним, логічно послідовним, аргументованим і обґрунтованим. 6) І, нарешті, філософське мислення прагне поставити і розв’язати граничні, абсолютні проблеми людського життя.

2. Поняття “філософія” не дає прямої відповіді щодо її предмету. Спочатку філософія охоплювала все знання про світ. Але вже з Аристотеля (IV ст. до н.е.) починається виділення філософії з нерозчленованого знання. Цей процес був тривалим (до XVII ст.). Але і в XX ст. від філософії відокремились психологія, соціологія, політологія.

Сьогодні визначився предмет філософії, ним є світ у цілому /природа, суспільство, мислення/. Цим філософія відрізняється від конкретних наук. Якщо науки мають своїм предметом певний зріз реальності, то філософія прагне охопити всю реальність в єдності, як єдине ціле. Український філософ О. Кульчицький предмет філософії визначає як “світоглядне універсальне знання, спрямоване на тотальність (тобто цілісність – С.В.) і сутність буття”. Якщо філософія є знання про світ в цілому, то її предметним полем є відношення “людина-світ”, тобто філософськими є ті проблеми, що містяться

в межах цього відношення.

За своїм методом філософія є *раціональним* способом пояснення дійсності. Вона не задовольняється емоціями, символами, а прагне до логічного обґрунтування і аргументації.

Філософія є знання вільне від утилітарних практичних інтересів. Корисність не є її метою. Аристотель писав, що всі інші науки більш необхідні, ніж філософія, але “кращої її немає ні однієї”. Значення філософії в духовному очищенні, в моральному пафосі. Г.Сковорода писав, що філософія “дає життя духові нашому, благородство серцю, світлість думкам яко голові всього”. А німецький філософ ХХ ст. М.Шелер твердив, що філософія не є “знанням заради досягнень, панування”, а є “знанням заради спасіння”.

3. Як і в багатьох галузях культури і науки, у філософії є багато напрямів і шкіл. Хоч часто великий мислитель неповторний і його вчення можна трактувати як самостійний напрям, однак дослідники історії філософії мають право об’єднувати близькі між собою вчення у певні групи. Але не виправданим і не продуктивним є розведення усіх філософів на два ворожі табори – матеріалістів та ідеалістів, на “своїх” і “чужих”, як це було прийнято в офіційній радянській філософській школі. Насправді існує не два протилежні напрями, матеріалізм та ідеалізм, а багато напрямів, які розрізняються за різними параметрами.

Багатоманітність філософії проявляється насамперед у способі постановки і вирішення проблем. Передусім це питання *субстанції*, тобто основи буття світу. Одна частина філософів вважала і вважає, що цією основою є матеріальне, речовинне. Ці філософи належать до матеріалізму. Інші – що в основі світу знаходиться духовне, ідеальне (дух, свідомість). Такий напрям дістав назву ідеалізму. Є різні види матеріалізму: наївний, метафізичний, механістичний, вульгарний, діалектичний, історичний. Існує два різновиди ідеалізму – об’єктивний, який вважає субстанцією буття ідею, дух, існуючі незалежно від людини, тобто об’єктивно, та суб’єктивний, який

розглядає предмети, явища як продукти людської свідомості, відчуттів. Визнання однієї, єдиної субстанції, матеріальної чи духовної, дістало назву філософського *монізму*, двох субстанцій – *дуалізму*, а багатьох – *плюралізму*.

Іншим суттєвим філософським питанням є питання “розумності” чи “нерозумності” світу, а звідси – питання пізнаваності світу. Поряд з філософами, що не сумніваються у можливостях пізнання (гносеологічний оптимізм), є ті, хто заперечує або бере під сумнів можливості досягнення істини. Такий погляд дістав назву *агностицизму* (від грецьк. – незнання), різновидами якого є скептицизм, релятивізм, догматизм.

У галузі теорії пізнання одне з чільних місць посідає питання джерел пізнання. Частина філософів такими джерелами вважає досвід, це – *емпіризм*, інші – відчуття, це – *сенсуалізм*, а ще інші – розум, це – *раціоналізм*.

Важливим є питання: про те, чи в світі існує певна закономірність, необхідність, чи світ – це хаос, нагромадження випадковостей. Відповідно існує два напрями – *фаталізм* (від грецьк. – доля), який виходить з положення про те, що в світі все наперед визначено необхідністю і людина є рабом долі, і *волюнтаризм* (від лат. – воля), згідно якого не існує жодної необхідності, закономірності, все залежить від людини.

Відмінність між філософськими вченнями полягає також у тематиці, яка залежить від постановки проблем, а також від актуальності тієї чи іншої теми в контексті відповідної епохи і певного суспільства, потреб суспільного розвитку, особливостей культури, розвитку наукового знання, уподобань окремих мислителів. Так, головною темою давньокитайської філософії була етико-політична тематика, європейської філософії Нового часу XVII-XVIII ст. – питання гносеології і методології, української філософії – проблеми людини.

І, нарешті, багатоманітність філософії проявляється у відмінності фундаментальних ідей і відповідних висновків з них. Наприклад, в німецькій

класичній філософії – ідея активності суб'єкта в процесі пізнання (І.Кант), діяльно-творчої ролі людини (Й.Фіхте), в українській філософській думці XIX-XX ст. – національна ідея.

То, отже, під напрямками в філософії прийнято називати ряд учень (що належать різним авторам) близьких за постановкою проблем, за тематикою, фундаментальними ідеями і за відповідними висновками.

4. Філософія виконує певні функції. Основні з них – *світоглядна*, *гносеологічна* і *методологічна*. Як теоретичний світогляд, філософія допомагає людині знайти і обґрунтувати життєві орієнтири, виробити і надати їй інтелектуальні засоби для свідомого здійснення життєвого вибору. Як знання про світ в цілому, філософія озброює людину орієнтирами в пізнавальній діяльності, критеріями та ознаками досягнення істини. Філософія є методологія науки і практики. Вона узагальнює, синтезує, раціоналізує наукове знання і людський досвід, на основі яких формує загальні принципи, методи, категорії, які “повертає” науці і практиці в якості методологічних засад.

Окремі автори, крім названих, виділяють ще й такі функції філософії, як онтологічну, аксіологічну (І.Надольний), логічну, соціально-адаптивну, критичну (В.Петрушенко), прогностичну, гуманістичну, виховну (Є.Причепій). Такий плюралізм у поглядах на функції філософії відбиває багатство філософії, її суспільну роль. Цим самим підкреслюється її значимість для людини і суспільства.

План семінарського заняття:

1. Сучасні уявлення про філософію, її особливості у порівнянні з міфом, релігією, мистецтвом і наукою.
2. Природа філософських проблем, їх зв'язок з фундаментальними проблемами людського буття. Людиновимірна сутність філософії. Філософське обґрунтування гуманізму.
3. Предмет філософії. Проблема взаємовідношення буття і духу. Відношення

“людина-світ” як предметне поле філософії.

4. Основні функції філософії.

Теми рефератів

1. Тотожність та відмінність філософії, міфології та релігії як форм світогляду.
2. Філософія як форма індивідуального вільнодумства.
3. Відмінність між філософським мисленням і здоровим глуздом.
4. Роль філософії в індивідуальному розвитку людини.
5. Соціальна функція філософії.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. У якому сенсі римський філософ Цицерон говорив, що “філософія є культура душі”, а Маркс – що вона є “жива душа культури”?
2. Як Ви розумієте, що предметним полем філософії є відношення “людина –світ”?
3. З чого починається філософія?
4. На основі яких чинників філософія є методологією науки і практики?
5. У чому полягає людиновимірність філософії?
6. Як Ви уявляєте значення філософії для себе?

Література

1. Вступ до філософії і: історико-філософська пропедевтика. Підручник /Авт. кол. Волинка Г.І. – К., Вища школа, 1999. – С. 20-32.
2. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук /Кульчицький О. – Мюнхен-Львів, Український вільний університет, 1995, – Розділ І.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Навчальний посібник, 3-є вид. /Петрушенко В.Л. Львів, Магнолія плюс., 2004. – Тема І.
4. Філософія .Посібник /Авт. кол. Причепій Є.М. – К., Академія, 2001. – С. 15-35.
5. Філософія: Курс лекцій /Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – Лекція І.

6. Шинкарук В.І. Філософія і нові історичні реалії /Шинкарук В.І. Філософська і соціологічна думка. – К.,1991. – № 1.
7. Шинкарук В. Філософія /В.Шинкарук, П.Йолан. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002, – С. 670-674.
8. Степин В.С. Философия /Степин В.С. Новая философская энциклопедия, т. 4. – М., Мысль, 2001. – С. 195-200.
9. Лісовий В. Філософія як різновид діяльності / Лісовий В. Філософська і соціологічна думка, – К., 1992, № 3.
10. Практикум з філософії / Авт. кол. Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс. – 2003. – С. 10-17.

Тема 3. ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФУВАННЯ

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- що таке філософування;
- сутність софійного і епістемного способів філософування;
- діалектику і метафізику як методів реалізації софійного і епістемного способів філософування.

* Вміти:

- розрізняти філософування та інші способи осягнення світу;
- пояснювати софійний характер філософії, її плюралістичність, діалогічність;
- застосовувати принципи, закони і категорії діалектики до аналізу теоретичних і практичних питань.

* Розуміти:

- протилежність діалектичного і метафізичного способів осягнення дійсності;
- рефлексивний характер філософського мислення;
- значення діалектичного методу для науки і практики.

План викладу:

1. Філософування як особливий різновид теоретичного осягнення світу. Поняття рефлексії та її види. Особливість філософської рефлексії.
2. Софійний та епістемний способи філософування. Діалектика та метафізика як методи їх реалізації.
3. Діалектика як система законів, принципів і категорій.

Ключові терміни і поняття

Філософування – категоріальне (понятійне) мислення, що прагне осягнути сутність, головне, загальне, в основі якого лежить відношення “людина-світ”, причинно-наслідкові зв’язки і взаємозалежності.

Софійний спосіб філософування – плюралістичний, діалогічний підхід, націлений на пошуки відповіді на корінні питання буття у їх багатоманітних проявах і варіантах тлумачення.

Епістемний спосіб філософування (від грецьк. – епістема – знання, наука) – унітарний, однозначний погляд, спрямований на осягнення істини.

Рефлексія (від лат. – обернення назад) – здатність людської свідомості і думки осмислювати і усвідомлювати свої власні форми і передумови.

Закон (від грецьк. – звичай, закон) – об’єктивний, істотний, необхідний, сталий зв’язок або відношення між явищами.

Діалектика (від грецьк. – вести бесіду) – теорія і метод, згідно яких будь-який предмет і явище слід розглядати у взаємозв’язку, взаємодії і розвитку.

Принцип (від лат. – основа, першопочаток) – корінна ідея, логічна підстава теорії, вихідні положення, які систематизують увесь зміст теорії в систему взаємозв’язаних логічних тверджень.

Метафізика (від грецьк. – після фізики) – 1) філософське вчення про надчуттєві принципи і першооснови буття; 2) метод, протилежний діалектиці.

Основний зміст викладу

1. Існують різні види осягнення дійсності – науково-природничий, міфологічний, релігійний, художній, історичний тощо. Особливим його видом є **філософування**. Це не просто розмова на філософську тему. Філософування – це осмислення найзагальнішого, універсального через призму відношення суб'єкта і об'єкта, ідеального і матеріального, духа і природи. Філософування – це не просто констатація фактів, а з'ясування їх сутності, причинності, закономірності. В центрі філософування знаходиться людина, її життєва доля, сенс існування, місце в суспільстві. Предметом філософування є людські екзистенціали – добро і зло, щастя, доля, справедливість, совість, краса, мудрість тощо. Розмисли про них є, власне, тим, що ми називаємо філософуванням.

Особливістю мислення, і передусім філософування, є його **рефлексивний** характер. Рефлексія – принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення і усвідомлення “Я”; це самопізнання і самосвідомість. Це предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту, діяльність самосвідомості, яка розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини.

Розрізняють три види рефлексії: 1) елементарну рефлексію, яка полягає у розгляді і аналізі знань, роздумах про її межі і значення; 2) наукову рефлексію – критика і аналіз теоретичного знання, які проводяться на основі застосування і з'ясування тих методів і прийомів, які властиві даній галузі наукового дослідження; 3) філософську рефлексію – усвідомлення і осмислення граничних основ буття і мислення, людської культури в цілому.

2. Розрізняють два способи філософування – софійний та епістемний. **Софійний** спосіб полягає не у однозначності, завершеності відповіді на світоглядні питання, а у пошуках різних її варіантів. Це досягається шляхом діалогів, суперечок, критичного підходу. Засновником цього способу є старогрецький філософ Сократ, а реалізував його у творах-діалогах його учень Платон. Софійний, діалогічний спосіб філософування враховує

множинність буття, багатоваріантність можливостей людського вибору.

Епістемний спосіб філософування – однозначний, монологічний варіант мислення, метою якого є досягнення істини, знання, однакового для всіх. Цей спосіб започаткував Аристотель, якому приписують слова: “Платон мені друг, але істина дорожча”. Саме Аристотель оголосив філософію наукою про суще як таке. Прирівнявши філософію до науки, яка прагне до наукової істини (а істина, як відомо, може бути лише одною), філософ обмежив філософування прагненням до однозначності, істинності.

Софійний і епістемний способи філософування реалізуються у двох методах пізнання – **діалектиці** і **метафізиці**. Якщо діалектичний метод вимагає розглядати явища і процеси з різних сторін, у взаємному зв’язку і взаємообумовленості, а також у розвитку, то він логічно веде до визнання багатоманітності проявів реальності у її постійних змінах, перетвореннях, тому не може бути єдиної думки, незмінної і на всі часи і для всіх однакової.

Метафізика ж, на протилежність діалектиці, виходить з думки про ізолюваність, однобічність, незмінність, стабільність явищ, то звідси впливає однозначність оцінок, поглядів, як раз назавжди даних, однакових, непорушних. Це фактично догматичний підхід до дійсності.

3. Діалектика – теорія розвитку і метод пізнання. Розроблена представником класичної німецької філософії Г.Гегелем. Вона являє собою систему принципів, законів і категорій.

Є два основні принципи діалектики – **взаємозв’язок** і **розвиток**.

Принцип взаємозв’язку спирається на такі фундаментальні поняття, як зв’язок, взаємодія, відношення. Зв’язок відбиває взаємообумовленість речей і явищ, роздвоєних у просторі і часі. Існують зв’язки механічні, необхідні і випадкові, зовнішні, сталі і несталі, причинно-наслідкові тощо. Взаємодія – це процеси взаємовпливу різних об’єктів один на одного, зміна їхнього стану, взаємоперехід, а також породження одних об’єктів іншими. Відношення – взаємозалежність певної системи.

Принцип взаємозв’язку лежить в основі вимоги діалектичної логіки –

конкретно-історичного підходу до явищ і процесів дійсності – враховувати час, місце і обставини. Порушення цього принципу веде до шаблонного, догматичного підходу.

Розвиток – незворотна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Це не будь-яка зміна, а якісна, докорінна.

За Г.Гегелем, існує три основні закони діалектики: взаємного переходу кількісних і якісних змін, єдності і боротьби протилежностей та заперечення заперечення.

Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін розкриває характер розвитку: процес розвитку – перехід від однієї якості (внутрішньої визначеності предмета) до іншої якості шляхом нагромадження кількісних (незамінних, поступових) змін. Формою переходу є стрибок (одноактний, раптовий чи поступовий).

Закон єдності і боротьби протилежностей розкриває джерела, рушійні сили розвитку. Умовою існування речей і явищ є єдність протилежностей – сторін, які взаємно себе покладають і взаємно виключать (позитивне і негативне, асиміляція і дисиміляція, добро і зло тощо). Єдність протилежностей тимчасова, відносна, а їх боротьба – абсолютна. Відношення між протилежностями становлять суперечність, яка і є джерелом саморуху, саморозвитку. Розрізняють суперечності внутрішні і зовнішні, основні і неосновні, антагоністичні і неантагоністичні.

Закон заперечення заперечення вказує на напрям розвитку, його тенденцію, наступність, нездоланність нового. Згідно з ним, розвиток є процес заперечення старого новим, причім при збереженні всього позитивного із старого. Проте нове в процесі розвитку устаріває і підлягає другому запереченню. Звідси – розвиток є заперечення заперечення. Заперечення заперечення має спіралеподібну форму – ніби повернення назад, але на вищій основі. Цим забезпечується прогресивний характер розвитку.

Філософське мислення має категоріальний характер, тобто реалізується з допомогою категорій (найзагальніших понять). Категорії – такі поняття, у

яких виражені істотні властивості, зв'язки, відношення, що належать усім або майже всім предметам, явищам і процесам, які вивчаються певною наукою. Кожна наука має свою систему категорій. Особливість філософських категорій – їх універсальність. Вони поділяються на субстанційні (буття, світ, матерія, свідомість), атрибутивні (рух, простір, час, якість та ін.) і релятивістські (відношення). Останні є категоріями діалектики: одиничне і загальне, сутність і явище, причина і наслідок, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, частина і ціле, зміст і форма.

План семінарського заняття:

1. Сутність філософування. Софійний і епістемний способи філософування.
2. Рефлексивний характер філософії. Види рефлексії.
3. Діалектика і метафізика як методи реалізації софійного і епістемного способів філософування.

Теми рефератів

1. Філософування як особливий спосіб осягнення дійсності.
2. Поняття рефлексії та її основні види.
3. Принципи, закони і категорії діалектики.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Що означає філософувати?
2. Чим відрізняється філософування від інших видів мислення?
3. У чому полягає конкретно-історичний підхід до дійсності,
4. Спільне і відмінне у поняттях "рух" і "розвиток".
5. Що зумовлює прогресивний характер розвитку?
6. Що означає бути діалектиком?

Література

1. Булатов М. Рефлексія /Булатов М. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002. – С.547.

2. Кизима В. Діалектика / Кизима В. – Там само. – С.158.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Навчальний посібник, 3-є вид. /Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс, 2004. – Тема 19.
4. Філософія: Курс лекцій /Авт. кол. Бичко І.В., – К. Либідь, 1993. – с.23-27.

Тема 4. СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ. ОНТОЛОГІЯ.

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- структуру філософії, її основні дисципліни;
- поняття буття, його форми і види;
- сутність світу як сукупної реальності.

* Вміти:

- розрізняти поняття “світ”, “буття”, “матерія”;
- аналізувати переваги і недоліки конкретно-наукового і філософського розуміння буття;
- бачити відмінність наукового і філософського поняття матерії.

* Розуміти:

- особливості та основні аспекти філософського трактування буття;
- цілісність світу;
- специфіку буття людини.

План викладу:

1. Підрозділи філософії і основні філософські дисципліни.
2. Поняття буття. Сутність світу і сфери його буття.
3. Світ як сукупна реальність. Матерія та форми її існування.

Ключові терміни і поняття

Онтологія (від грецьк. – суще) – вчення про буття як таке.

Буття – філософське поняття, яке означає існуючий навколишній світ

і об'єднує всі його явища і процеси спільною ознакою – існування.

Матерія (від грецьк. – речовина) – філософське поняття на означення об'єктивної реальності.

Основний зміст викладу

1. Філософія має свою структуру. До неї входять певні підрозділи і дисципліни. Це – онтологія (вчення про буття), філософська антропологія (вчення про людину у всіх її можливих виявленнях та характеристиках), гносеологія (теорія пізнання), соціальна філософія (вчення про суспільство), історія філософії, епістемологія (вчення про знання), аксіологія (теорія цінностей). Крім них існує ціла низка філософських дисциплін: логіка (наука про закони і форми людського мислення), етика (філософське вчення про мораль), естетика (філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності), соціологія (дослідження суспільства і людини), а також культурологія, політологія, філософія релігії, філософія історії, філософія науки, філософія техніки тощо,

2. Відношення “людина-світ” розкривається через поняття **буття**. Проблема буття – це проблема сутності всього існуючого, а також єдності світу як цілого. Буття – найширше філософське поняття і тому воно постає як граничний, цільовий стратегічний орієнтир. Це поняття фіксує певні характеристики світу, а також певні ознаки, за якими ми можемо відрізнити буття від небуття. Воно постає у чотирьох значеннях:

1. Синонім існування, котрий виражається граматичною та логічною зв'язкою “Є”. В цьому сенсі буття універсальне, може стосуватися будь-яких природних і штучних утворень, речей, людей тощо, воно беззмістовне, абстрактне, бо байдуже до чого застосовується. У Гегеля буття в логіці має назву “чисте буття”.

2. Визначене буття, “ось це”, існуюче “тут” і “тепер” (дерево, камінь та ін.), “наявне буття”. Гегель позначає ним конкретні речі й явища.

3. Безпосередня дійсність, ще не розділена на явища і сутність; з неї починається пізнання.

4. Протилежність свідомості, тобто одна із частин опозиційної пари “буття і свідомість”.

Сучасна наука (природнича і гуманітарна) наділяє буття такими характеристиками:

1. Буття постає переважно в динамічному, а не статичному стані.

2. Буття системно-ієрархічне, тобто воно постає в окресленню зв'язку “всього з усім”, а також в рівнево-ієрархізованій будові – макро-, мікро-, мегапроцесів (субатомного рівня, рівня і тіл, і рівня зоряних і галактичних процесів).

3. Буття характеризується еволюційними процесами, які рухаються у напрямі дедалі тотальнішого прояву глибинних характеристик буття.

А в цілому всі статуси буттєвих процесів можна звести до двох – матеріальне і духовне буття. Вони проявляються в конкретних формах виявах:

1. Буття природи – буття речей, явищ і процесів “першої природи” і речей олюдненої природи (“другої природи”).

2. Буття людини – як природної сутності, мислячої істоти, члена суспільства.

3. Буття духовного (ідеального). Воно виступає у двох різновидах – буття індивідуалізованого (суб'єктивного) духовного (почуття, думки, мислення) і буття об'єктивізованого духовного – ідеї (напр., національна ідея), духовні цінності (добро, краса, справедливість), ідеали тощо.

4. Буття соціального (буття націй, соціальних груп, суспільства в цілому).

З поняттям буття пов'язане поняття “*світ*”. “Це все існуюче, але не само по собі, а в його існуванні і відношенні до людини. Світ – все те, що оточує людину, і те, що знаходиться всередині неї; це і природа, суспільство, людина; це об'єктивна дійсність і “дійсність людських суспільних сил” (К.Маркс); це єдність об'єктивного і суб'єктивного, матеріального і духовного. Звідси існує світ матеріальний (природний і суспільний) і

духовний.

3. Світ є сукупною реальністю. За німецьким філософом Ф.Енгельсом, єдність світу полягає в його матеріальності. Носієм матеріальності є **матерія**. Матерія, матеріальність – це все існуюче поза, свідомістю людини і нею відображається. Способом існування матеріального є **рух**. Це – зміна взагалі, будь-яка. Вона проявляється у формах: механічній (переміщення у просторі), фізичній (електромагнітні процеси), хімічній (асоціація і дисоціація атомів і молекул), біологічній (асиміляція і дисиміляція), соціальної (реформи, революції, виробництво тощо). Рух абсолютний, спокій (рівновага/ відносний).

Формами існування матеріальності є **простір** і **час**. Простір – це протяжність предметів, порядок їх розміщення, час – тривалість і послідовність процесів. Простір – трьохвимірний, час – одномірний. Крім фізичного простору і часу існує гуманітарний простір (ліве і праве в політиці, соціальне дно), а людський час – незворотний, неповторний (“молодість не вернеться” – Л.Глібов).

План семінарського заняття:

1. Поняття буття та розмаїття його форм.
2. Сутність світу. Відношення “людина-світ” як предметне поле філософії.
3. Матеріальність світу. Поняття матерії та форм її існування.

Теми рефератів

1. Значення проблеми буття у філософії.
2. Особливості буття духовного.
3. Гуманітарний вимір простору і часу.
4. Буття людини і власне людське буття.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Що означає “бути чи не бути”?
2. Взаємозв’язок буття людини і буття природи.
3. У чому полягає єдність матерії, руху, простору і часу?
4. Соціально-історичний час і простір.

Література

1. Булатов М. Буття /Булатов М. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002. – С.68-69.
2. Кассіерер Є. Людський світ простору і часу /Кассіерер Є. Філософська і соціологічна думка, – К.,1992. – №5,
3. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук /Кульчицький О. – Мюнхен-Львів, Український вільний університет,1995, – Розділ 7.
4. Кутирев В.О. Людина і світ: три парадигми взаємодії /Кутирев В.О. Філософська і соціологічна думка. – К., 1991. – № 7.
5. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник, 3-тє вид. – Львів. Магнолія плюс, 2004. – Тема II.
6. Філософія. Посібник / Авт. кол. Причепій Є.М. – К., Академія 2001. – С.258-291.
7. Практикум з філософії /Кол. авт. Петрушенко В.Л. – Львів. Магнолія плюс. – 2003. – Тема 10.
8. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник /Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – лекції 13-18.

Тема 5. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ.

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- сутнісні прояви людини;
- основні версії антропосоціогенезу;
- співвідношення в людині біологічного, соціальною, персонального і трансцендентального.

* Вміти:

- співвідносити поняття “людина”, “індивід”, “особа”, “особистість”;
- пояснювати, в чому проявляється біологічне і соціальне в людині;

- проводити зв'язок між версіями походження людини з її сутнісними оцінками.

* Розуміти:

- унікальність людини і її буття;
- життєвий світ людини як культури і соціуму;
- значення для людини її персональних характеристик.

План викладу:

1. Проблема людини в філософії. Сутність людини.
2. Версії походження людини.
3. Співвідношення в людині біологічного, соціального, персонального і трансцендентального.
4. Життєвий світ як культура і як соціум.
5. Матеріально-практичні виміри буття людини.

Ключові терміни і поняття

Антропосоціогенез (від грецьк. – походження людини) – уявлення про еволюційний процес виникнення і розвитку людини як біосоціальної істоти.

Креаціонізм (від грецьк. – творення) – вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

Індивід (від лат. – неподільне) – позначення одиничного представника людського роду, притаманних йому особливостей.

Практика (від грецьк. – діяльний) – матеріальна, чуттєво-предметна, цілеспрямована діяльність, що має своїм змістом освоєння і перетворення природних і соціальних об'єктів.

Трансцендентальне (від лат. – той, що виходить за межі) – поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила /принципи/ свідомості.

Культура (від лат. – обробіток, виховання) – сукупність матеріальних і духовних надбань, які служать подальшому розвитку людини, примноженню

її творчих можливостей.

Соціум (від лат. – суспільство) – сукупність всіх способів взаємодії і форм спілкування людей.

Основний зміст викладу

1. Проблема людини випливає з самої сутності філософії, предметним полем якої є відношення “людина-світ”. У цьому відношенні людина займає центральне місце. З іншого боку, дана проблема зумовлена підвищенням інтересу до людини через загострення глобальних проблем, які ставлять під загрозу саме людське існування.

Людина та її життя завжди були об’єктом філософування від стародавніх часів до сучасності. Та тлумачення сутності людини в різні часи було різним залежно від ступеня розвитку суспільства, науки і культури. У філософії Стародавнього світу людина мислилась як природна сутність, як частина Космосу, як “малий світ” (мікрокосм), живий одухотворений організм. Філософія Середньовіччя вбачала в людині образ і подобу Бога, єдність духовного і тілесного, тваринного і божественного. Епоха Відродження потрактувала людину як творця, співторця з Богом, як індивідуальність, неповторність, особистість. У філософії Нового часу (XVII–XVIII ст.) людина уявлялась як машина, механізм, що володіє розумом. В класичній німецькій філософії визначальним у поглядах на людину є уявлення про неї як про суб’єкт духовної діяльності, що творить світ культури, як про носія загальнозначимої свідомості і всезагального ідеального начала – духа (Фіхте, Шеллінг, Гегель). Критикуючи ці погляди, Фейєрбах здійснив антропологічну переорієнтацію філософії, поставивши в її центр людину як чуттєво-тілесну сутність. Проблема людини зайняла центральне місце у філософії кінця XIX – XX ст. – у “філософії життя”, антропологічній філософії, екзистенціалізмі, персоналізмі, фрейдизмі, постмодернізмі, у яких на перше місце ставляться позамисленні здібності людини, її почуття, воля, інтуїція.

Слід розрізняти поняття “людина”, “індивід”, “особа”, “особистість”.

Людина – природно-соціальна істота, якісно особливий ступінь живих, організмів на Землі, здатних до свідомої самореалізації. **Індивід** – позначення всякого, окремо взятого представника людського роду, представника певного соціального цілого (“один із”). **Індивідуальність** – це те особливе, специфічне, своєрідне, що відрізняє одну конкретну людину від інших людей. **Особа** – сукупність типових соціальних, морально-вольових якостей людини, яка усвідомлює мотиви своєї діяльності і поведінки і підкоряє їх єдиній життєвій стратегії. **Особистість** – аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю; реалізується у самопізнанні та самотворенні людини та об’єктивізується в артефактах культури.

Сутність людини проявляється у наступному: 1) Людина – частина природи, Космосу. 2) Людина – діяльна істота. Будучи від природи позбавленою вітальних засобів, вона змушена їх творити сама. Завдяки діяльності людина вирізняється з природного середовища. 3) Людина – предметна істота. У предметах, що є результатом її діяльності, людина виявляє своє розуміння світу, свій розум, інтереси, потреби. Світ, що оточує людину, – це світ створених нею предметів. Людське буття предметне. У предметах своєї діяльності людина відтворює свій внутрішній світ. 4) Людина – мисляча істота. Вона свідомо ставиться до свого буття, пізнає світ. Свідомість – виключно людська ознака. 5) Людина – суспільна істота. Вона є “сукупністю всіх суспільних відносин” (К.Маркс). Вона живе в суспільстві, є його складовою, взаємодіє з іншими людьми, є творцем культури.

2. Існує два підходи до розв’язання проблеми походження і сутності людини – натуралістичний і супранатуралістичний.

Натуралістичний підхід виводить людину з природи, відкидає з теоретичного пояснення людини все надприродне (антична філософія, матеріалісти Нового часу, Л.Фойєрбах, марксизм та ін.). Супранатуралістичний підхід – визнання у тлумаченні людини

надприродного (християнська філософія, Гегель, неотомізм, персоналізм та ін.).

Є декілька варіантів (концепцій) походження людини. 1) Космічна (інопланетна): людина була занесена з інших світів або планет. 2) Антропний принцип: людина виникла внаслідок реалізації якоїсь фундаментальної космічної програми. 3) Концепція тупикової гілки еволюції: людина виникла внаслідок якоїсь фатальної помилки в ході природно-космічних процесів. 4) Концепція креаціонізму (творення людини Богом чи іншими вищими силами). Вона виходить з того, що людський розум, людська особистість, здатність любити, страждати, співчувати, радіти красі аж ніяк не можна звести до властивостей матеріальних або біологічних процесів. Оскільки Бог – всетотальна індивідуальність, то саме він вкладає ці якості в людину. 5) Еволюційна концепція (Дарвін, Морган). Її суть – людина виникла шляхом природного відбору, еволюціонізувавши з тваринного світу. 6) До неї примикає трудова концепція, згідно якої головним чинником еволюції була праця, і насамперед виготовлення знарядь праці. Концентрований вираз вона одержала у тезі Ф.Енгельса: “Праця створила людину”.

3. Людина не є біологічною чи соціальною істотою, а істотою біосоціальною, у якій біологічне і соціальне нерозривно зв’язані. Людина як природна істота має природні сили у вигляді задатків і здібностей (у Г.Сковороди – “сродність”). Існують певні генотипи, де природне проявляється в агресивності, сексуальних збоченнях тощо. Однак не природне, а соціальне в людині є визначальним. Його роль можна звести до наступного: 1) соціальне виводить людину на новий рівень інтересів і самовиявлень; 2) регламентує та обмежує природне; 3) спрямовує природне на саморозкриття та самовиявлення, на включення у цілеспрямовані дії; 4) надає людині здатностей виходити за свої індивідуальні межі; 5) вводить людину в процес набування, тобто можливостей досягати різні явища та предмети.

В межах соціального проявляються такі сторони людського єства, як

людська *персональність* (особистість) та прилучення людини до *трансцедентального*. Людська персональність – це індивідуалізована людська цілісність, що проявляє себе через здатність людини бути самодіяльною, продукувати свою життєву активність виключно із свого власного внутрішнього духовного центру.

Персональність – це наше духовне обличчя. Давня традиція пов’язує персональність людини з її прилученням до трансцедентального, тобто до чогось того, що перебуває за межами матеріально-практичного, а саме до ідеального, абсолютного, вічного, незмінного. Персональність постає як індивідуалізація трансцедентального. Воно виявляється у відчутті священного релігійного почуття, відчутті нашої глибинної укоріненості у найперші засади буття.

4. Життєвий світ людини – *культура* і *соціум*. Культура – це створене і накопичене людством багатство (матеріальне і духовне), яке служить подальшому розвитку, примноженню творчих можливостей людини, її здібностей, потенціалу суспільства, економічному і соціальному прогресу. Спочатку, в античності, термін “культура” означав обробіток землі. З XVII ст. йде розуміння культури як всього того, що відмінне від природи (природи). Це було предметне тлумачення культури. Та виявилось, що не всі предмети, що творить людина, можна віднести до культури (напр., зброя, тюрми тощо). Тому предметне тлумачення культури було доповнене процесуальним, тобто культуру стали розуміти як спосіб людської діяльності. Але не всяка діяльність може бути віднесена до культурної (напр., вбивство, насильство тощо). Сьогодні сутність культури вбачається у діяльності, котра служить саморозвитку людини. Предмети і способи діяльності набувають культурного змісту, якщо вони відповідають цій меті.

Культура – явище цілісне. За предметами вона поділяється на матеріальну і духовну, за видами діяльності – політичну, правову, моральну, культуру праці, культуру побуту тощо; за типами – європейську, культуру Сходу, українську тощо.

Людина є творцем і споживачем культури. Включення її в культуру залежить від суспільних умов і можливостей. Оволодіння культурою і культурна діяльність – головні передумови саморозвитку та самовдосконалення людини.

Людина – соціальна істота, частина суспільства. В широкому смислі слова, *суспільство* – якісно відмінне від природи утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм об'єднання та взаємодії людей. У вузькому смислі, – це певний етап і форма людської історії (європейське суспільство, українське суспільство тощо).

Поряд із поняттям суспільства існує поняття *суспільного буття*: це – матеріальне життя суспільства, виробництво матеріальних благ і ті стосунки, в які люди вступають у процесі виробництва.

Суспільне буття – це насамперед діяльність (про це буде сказано нижче). А діяльність передбачає спілкування людей – взаємодії суб'єктів (осіб, груп), в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, навиками, а також результатами діяльності. У процесі спілкування відбувається так звана *соціалізація* – процес освоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості рівноправного члена суспільства. Соціалізація включає як соціально-контрольовані процеси цілеспрямованої дії на особу (виховання, навчання тощо), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування (середовище). Однак соціалізація не є механічним накладанням на індивіда соціальних “форм”. Виступаючи об'єктом соціалізації, індивід водночас є суб'єктом громадської активності, ініціатором і творцем нових суспільних форм.

5. Один з проявів сутності людини є *діяльність* – специфічно людська форма ставлення до оточуючого світу, зміст якої становить його доцільна зміна і перетворення. Вона поділяються на матеріальну і духовну, виробничу (трудова), репродуктивну (спрямовану на одержання вже відомого результату відомим засобом за зразком), і продуктивну або творчу.

Серед різноманітних людських дій можна виділити особливу групу предметних дій, суб'єкт який чинить матеріальний вплив на перетворення навколишнього середовища. Це – *практика*. Основні її форми: виробнича (праця), суспільно-політична і науково-експериментальна. За своїм змістом і способом існування вона має суспільний характер, який знаходить свій вияв у наявності сталих структурних особливостей. Її компонентами є: потреба, мета (мотив діяльності), сам процес діяльності, предмет, на який вона націлена, засоби, спрямовані на досягнення мети, і результат діяльності.

Особливість практики полягає у тому, що вона є, з одного боку, об'єктивним щодо окремого індивіда природно-історичним процесом, а, з іншого, – виразом творчого потенціалу суб'єкта даного процесу, що виявляє себе у мотивах діяльності і засобах її реалізації.

Практика є виразом творчого потенціалу суб'єкта цього процесу, зокрема його здатності до вибору конкретних шляхів саморозвитку. Людина має свободу, тобто здібність діяти у відповідності із своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності. Однак у повсякденному житті люди стикаються не з абстрактною необхідністю, а з її конкретно-історичним втіленням у вигляді реально існуючих природних умов, соціально-економічних відносин, матеріальних засобів для досягнення мети. Вони не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності (“маємо те, що маємо”), але вони володіють певною свободою вибору цілей і засобів їх реалізації. Важливим є створення і підтримання у суспільному житті такої атмосфери, яка б забезпечувала можливість та необхідність максимального виявлення й реалізації творчих потенцій кожної людини, ініціативності, підприємливості, особистої відповідальності. Причём при виборі засобів досягнення цілей орієнтуватися на несилові способи.

Практика є не тільки діяльність по перетворенню природи і суспільства. Вона має людинотворчу функцію: змінюючи світ, людина змінює і себе.

План семінарського заняття:

1. Людина як предмет філософії. Сутнісні характеристики людини. Сенс людського життя.
2. Філософський аспект проблеми походження людини. Основні концепції антросоціогенезу.
3. Єдність біологічного і соціального в людині.

Теми рефератів

1. Сутність людини.
2. Основні версії походження людини.
3. Людське спілкування, його аспекти і складності.
4. Буття, життя та існування людини.
5. Поняття особи та особистості. Роль особи в історії.
6. Людина як сукупність всіх суспільних відносин.
7. Людина в системі культури.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Що означає бути людиною?
2. Прокоментуйте слова І.Франка: "...Праця світ таким як є створила".
3. Що є в людини від природи?
4. В чому полягає сенс Вашого життя?
5. Висловіть своє розуміння думки німецького філософа Й.Фіхте: "Я буду таким, яким сам себе створю".
6. Як Ви розумієте безсмертя людини?
7. Спільне і відмінне в поняттях "діяльність" і "практика".

Література

1. Головка Б.А. Філософська антропологія /Головка Б.А. – К., 1997.
2. Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій /Горак Г.І. – К., Вілбор, 1997. – Розділи II- V.

3. Кульчицький О. Основи Філософії і філософічних наук /Кульчицький О. Український вільний університет, – Мюнхен-Львів, 1995. – Розділ II.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник, 3-тє вид./ Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс, 2004. – Теми 13,14.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен людини /Тейяр де Шарден П. Читанка з історії філософії. Кн. 6. – К., Довіра, 1992.
6. Шелер М. Положення людини в Космосі / Шелер М. – Там само.
7. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник /Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – Лекції 16-18.
8. Філософія. Посібник/ Авт. кол. Причепій Є.М. – К., Академія, 2001. – С. 336-363.
9. Практикум з філософії /Авт. кол. Петрушенко В.Л. – Львів. Магнолія плюс. – 2003. – Тема 13.

Тема 6. ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- що таке духовний світ, духовне життя, духовність, душа і дух;
- зміст основних концепцій походження свідомості;
- основні складові структури свідомості та її функції;
- що таке самосвідомість;
- сутність суспільної та індивідуальної свідомості.

* Вміти:

- розрізняти духовність і бездуховність;
- пояснювати відмінність філософського тлумачення духовності, душі і духа від релігійного;
- аргументовано демонструвати переваги та недоліки основних концепцій походження свідомості.

* Розуміти:

- необхідність і шляхи подолання бездуховності;
- взаємозв'язок мови і мислення;
- творчий характер свідомості;
- спільне і відмінне суспільної та індивідуальної свідомості.

План викладу

1. Духовне життя людини. Духовність, душа і дух.
2. Свідомість, її походження, сутність і функції.
3. Структура свідомості. Самосвідомість.
4. Творча активність свідомості. Феномен творчості.
5. Суспільна та індивідуальна свідомість. Рівні і форми суспільної свідомості.

Ключові терміни і поняття

Абсолют (від лат. – безумовний, необмежений) – одне з основних понять духовної культури людства, що виражає граничну загальну основу сущого і найвищу цінність для людини.

Дух – потенціал творчої активності, того переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки), що постійно здійснюється всередині діяльності.

Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення.

Душа – поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження.

Свідомість – специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної з пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знань.

Творчість – продуктивна діяльність за мірками свободи та оновлення, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю.

Інтуїція (від лат. – уважно дивитися) – здатність безпосереднього

осягнення істини без обґрунтування з допомогою доказу і без усвідомлення шляхів та умов цього осягнення.

Інсайт (від лат. – проникливість, розуміння) – стан раптового інтуїтивного осяння, який не можна безпосередньо вивести з досвіду суб'єкта.

Універсум (від лат. – єдина цільність) – світоглядна категорія, що виражає всеохопне буття в його єдності, повноті, самодостатності; вся об'єктивна реальність у просторі і часі.

Основний зміст викладу

1. Людська діяльність є двох видів – матеріальна і духовна. Духовна діяльність – це насамперед виробництво духовних цінностей для задоволення духовних потреб, буття людини в сфері духовної культури. Сюди відносяться політична, правова, наукова, релігійна, педагогічна, філософська та інша діяльність.

Духовна діяльність становить зміст духовного життя, тобто сфери політики, права, мистецтва, науки, релігії, філософії, сфери почуттів, переживань тощо. Це сам процес життя.

З поняттями духовної діяльності і духовного життя зв'язане поняття **духовності**. Довгий час воно вважалося сферою релігійного світосприйняття і було винесене за межі філософії /зокрема в радянський період/. Проте європейська філософська традиція давно поставила проблему духовності в контекст пошуку глибинних, сокровенних характеристик людського існування. В ній духовність трактується як усвідомлене переживання людиною своєї співпричетності до якогось Абсолюту, того, що вище самої людини; усвідомлення людиною себе не просто в якості соціального суб'єкта, виконавця певної соціальної ролі, а як індивідуальності, неповторності, суб'єкта Універсуму, світу духовних орієнтацій і цінностей.

Духовність – це не щось дане, як річ, предмет. Це – спосіб самотворення особистості, вибір свого власного образу, своєї долі і

соціальної ролі. Цей вибір може бути різним залежно від того, на які цінності та ідеали буде людина орієнтуватись, бо духовність це і є творення особою самої себе за образами вищих Абсолютів. В цьому зв'язку можна, очевидно, говорити про дві форми, в яких виявляється духовність. Перша форма духовності – сакральна-релігійна: визнання людиною у конкретизованому вигляді існування вищого ідеального начала – Бога. Друга форма – духовність світська, науково-сцієнтична, коли для людини не існує посередника у вигляді Бога, а коли вона орієнтується на несакральні Абсолюти – добро, правду, справедливість, совість тощо.

Власне те, що зветься духовністю, є віра у ці Абсолюти, бажання утверджувати їх в життя, прагнути до них, узгоджувати свої вчинки з ними. Їх відсутність – це бездуховність.

Сьогодні архіважливим є духовне відродження: утвердження дійсно людських ідеалів, ідей верховенства інтересів і потреб людської особистості над корпоративними інтересами. Звідси – метою освіти і виховання має стати розвиток духовності, її розкриття в людині, введення людини у світ вищих людських ідеалів і смислів, виховання індивідуальності як такої, виховання морального інтелекта.

Суб'єктом духовності є *душа*. Це – сама людина, це та форма, у якій вона живе. Вона виявляє себе у сердечності, співпереживанні, ніжності, співучасті, страдальності. Душевності протистоїть бездушність – черствість, зашкарублість, байдужість до чужої біди, мертвечина (див. у М.Гоголя “Мертві душі”).

Дух як вияв духовності – це стан активності, що характеризує діяльність по опредмечуванню ідей і зворотньому розпредмечуванню їх результатів. Це внутрішня моральна сила, енергія, порив (див. в І.Франка “... Дух, що тіло рве до бою”).

Специфічним проявом духовної життєдіяльності є *свідомість*. Питання про те, що таке свідомість хвилювало людину з найдавніших часів і донині залишається однією з найбільших таємниць світу. Це одна з найскладніших

проблем філософії. Існує ряд сучасних концепцій походження свідомості: 1) релігійна (свідомість є проявом іскри Божої, вкладеною у людину Богом при творенні світу); 2) теорія єдиного інформаційного поля (свідомість є одним з проявів дій єдиного світового інформаційного поля); 3) трудова (людина і свідомість формується по мірі розвитку суспільної праці); 4) дуалістична (в основі всіх світових процесів лежить два начала: матеріальне і духовне). Свідомість є виявленням духовного начала буття; 5) еволюційна (свідомість є результатом поступового розвитку живих організмів або форм відображення дійсності); 6) субстанційна (активне діяльне самозародження свідомості людини на основі природно-космічних передумов).

Свідомість – відображення дійсності у формах (прямо чи опосередковано) зв'язаної з практичною діяльністю, властивість психічної діяльності, за якою дійсність відображається у формах культури, тобто в штучних, неприродних формах, витворених людством в процесі історичного розвитку.

Свідомість за своєю суттю ідеальна. Ідеальність свідомості розуміють у двох основних значеннях: відтворення у свідомості не наочного образу речі, а сукупності її суттєвих ознак, функцій, внутрішніх зв'язків; створення ідеальних предметних конструкцій через доведення параметрів речей або відношень між ними до еталонних, гранично можливих вимірів.

Прямим і найгнучкішим проявом свідомості є *мова*. Свідомість і мова нерозривно пов'язані між собою. Мова є засобом мислення, позначає (називає) предмет, явище чи дію, є засобом спілкування людей, зберігає і передає інформацію для прийдешніх поколінь, є засобом управління поведінкою людини, її колективними діями.

Свідомість виконує ряд функцій – інформативну, пізнавальну, оціночну, цілеспрямовуючу, сенсотворчу, організаційно-виховну, контрольно-регулятивну, самовиховну.

3. Свідомість як внутрішній світ людини має складну *структуру*.

Більшість дослідників вказує на такі форми функціонування свідомості: *пізнавальну (когнітивну), емоційну і мотиваційно-вольову*.

У когнітивному комплексі свідомості виділяємо *мислення* (процес абстрагування, здатність утворювати загальні поняття, аналізувати, синтезувати, ставити завдання, висувати гіпотезу, ідею) і пам'ять (збереження індивідом результатів його взаємодії зі світом, яке дає можливість зберігати і відтворювати його результати в наступній діяльності).

Емоційна сфера включає в себе: *емоції* – відображення об'єкта у формі психічних переживань, душевного хвилювання тощо; *почуття* (радість, горе, любов, ненависть тощо); *афекти* (лють, відчай, жах тощо); *пристрасті* та *самопочуття*.

Мотиваційно-вольова сфера представлена мотивами, інтересами, потребами. *Воля* – це свідомо цілеспрямованість людини на здійснення тих чи інших дій. Вона включає у себе постановку і усвідомлення мети, прийняття рішення діяти, вибір найбільш доцільних способів дій.

Важливим компонентом свідомості і тим, завдяки чому свідомість набуває своєї завершеності і цілісності, є *самосвідомість*. Це – виділення людиною себе з об'єктивного світу, усвідомлення свого ставлення до світу, себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок і почуттів, бажань та інтересів. Самосвідомість – здатність поглянути на себе з боку, тобто дистанціюватись від себе, побачити себе очима інших.

Самосвідомість виявляє себе у відношенні однієї людини до іншої, у співставленні з іншою людиною. Людина не може сама бачити себе з боку. Те, що бачить вона себе у звичайному дзеркалі, – це не те. Справжнім “дзеркалом” для людини є інші люди. Вдивляючись у таке дзеркало, людина усвідомлює себе як таку. Отже самосвідомість народжується не в результаті внутрішньої потреби ізольованої свідомості, а в процесі колективної праці і міжлюдських взаємовідносин.

Самосвідомість має різні рівні і норми: самопочуття – усвідомлення свого тіла і його вписаність у світ оточуючих речей і людей (напр., почуття

комфортності); усвідомлення себе як члена людського співтовариства, культури, соціальної групи, нації, держави тощо; усвідомлення свого “Я”, своєї унікальності, неповторності, здібності, вільні вчинки і нести за них відповідальність. Існують також такі форми самосвідомості, як політична, правова, моральна, релігійна, національна, професійна тощо.

Функції самосвідомості: самопізнання (див. Сократівське: “Пізнай самого себе”), самоспостереження і самоаналіз, самооцінка, саморегуляція.

Поряд із свідомістю у духовному світі людини є рівень *несвідомого*: це – сукупність психічних явищ, станів і дій, які лежать поза сферою розуму. Туди входять сновидіння, гіпнотичні стани, явища сомнамбулізму /напр., лунатики/, автоматизми.

4. Свідомість не тільки відображає об’єктивний світ, але й творить його. Тобто свідомість має конструктивно-творчий характер. Людська діяльність доцільна, вона детермінується метою – передбаченням у свідомості результату, на досягнення якого спрямована діяльність. Людські думки є не просто копії речей, явищ, а творчо-перетворюючим відображенням, в якому вона відтворює і передбачає природний хід речей.

Питання про творчу активність свідомості стикається з проблемою моделювання психічної діяльності, з кібернетикою. Питання полягає у тому чи “машина мислить” і чим відрізняється мислення людини від роботи ЕВМ. Німецький фізик-теоретик А.Айнштейн писав, що машина буде в стані вирішувати які завгодно проблеми, але ніколи не зможе поставити хоча б одну з них. ЕВМ не володіє доцільністю, вона йде від мети, яку поставив оператор – людина.

Проблема творчого характеру свідомості виходить на проблему *творчості* як такої. Творчість – процес людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні і духовні цінності. Вона являє собою здібність людини, що виникає у праці, із матеріалу, який доставляється природою (на основі пізнання закономірностей об’єктивного світу) створювати нову реальність, яка задається суспільними потребами знаходити нові шляхи і

способи діяльності.

Найвищим ступенем творчих сил людини є геніальність, в основі якої лежить природна обдарованість – талант. Компонентами творчості є творчий задум, уява, сам творчий процес, творче натхнення, творча воля, творча інтуїція, інсайт.

5. Однією із сторін людського духовного життя є **суспільна свідомість**. Це сукупність характеристик свідомості, що є спільною для певної соціальної групи або суспільства в цілому. Нею є не сукупність свідомості окремих індивідів, а те спільне, сутнісне, що має загальний характер певної спільноти. Виявляє себе суспільна свідомість через свідомість індивідуальну, що належить окремій людині. Це, власне, духовний світ людини.

Суспільна та індивідуальна свідомість взаємозв'язані. Суспільна свідомість є основою індивідуальних поглядів на різні сторони суспільного життя. Індивідуальна ж свідомість є виявом суспільних поглядів, ідей. Вона конкретніша за суспільну свідомість, розмаїтніша, багатогранніша. Зате суспільна свідомість повніша, глибша (у відображенні дійсності), багатша.

Суспільна свідомість постає у житті суспільства у чотирьох основних аспектах: 1) як відображення об'єктивної реальності; 2) як керування діяльністю суспільства; 3) як створення програм, що спроможні керувати діяльністю суспільства; 4) як самостійне духовне життя.

Співвідношення суспільного буття і суспільної свідомості виступає у таких рівнях:

- суспільне буття визначає зміст суспільної свідомості (напр., Архімед не міг відкрити теорію відносності, Аристотель не міг відмовитися від “природності” поділу людей на вільних і рабів);
- програма суспільної свідомості визначає хід суспільного буття (напр., вплив політики права, моралі, релігії тощо на суспільне життя);
- взаємодія суспільного буття і суспільної свідомості (суспільне буття визначає суспільну свідомість, але в свою чергу зазнає впливу

суспільної свідомості);

- свідомість сама стає чинником суспільного буття (суспільне буття передбачає єдність об'єктивної і суб'єктивної реальності).

Суспільна свідомість має свою *структуру*, яку можна розглядати в трьох аспектах – гносеологічному, соціологічному і поділу на форми.

У гносеологічному аспекті, тобто за характером відображення, суспільна свідомість поділяється на буденну (емпіричну) та теоретичну. Якщо буденна свідомість проявляє себе у поверхневому, досвідному відображенні життя, у гадці, opinii, розповідях, чутках (хтось казав), то теоретична свідомість відображає життя у понятійних (категоріальних) формах, осмислених поглядів, ідей.

У соціальному аспекті суспільна свідомість виступає як суспільна психологія (сукупність переживань, тривог, ілюзій, стереотипів) та ідеологія (сукупність ідей, принципів, переконань, що виражають корінні інтереси певних суспільних сил, соціальних груп). Якщо психологія формується стихійно під впливом макро- і мікросередовища, то ідеологію формують певні люди – теоретики, ідеологи.

Форми суспільної свідомості: політична, правова, моральна, естетична, релігійна, наукова, філософська, економічна, екологічна. Вони розрізняються за об'єктом відображення, формами відображення та суспільною роллю.

Людська свідомість є, отже, унікальне явище дійсності. Вона є внутрішнім чинником людської життєдіяльності, виконуючи важливі суспільні функції, які дозволяють людині орієнтуватися і діяти у світі речей і людей.

План семінарського заняття

1. Духовна діяльність, її особливості. Поняття духовності. Душа і дух. Проблема подолання бездуховності.
2. Походження і сутність свідомості як філософська проблема. Структура і функції свідомості. Несвідоме.
3. Самосвідомість, її рівні і форми. Сутність національної самосвідомості.

Теми рефератів

1. Суттєві ознаки людської свідомості та її принципова відмінність від психіки тварин.
2. Свідомість і самосвідомість.
3. Свідомість і несвідоме.
4. Свідомість і мова.
5. Духовний світ людини, основні його прояви і ознаки.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Кого М.Гоголь називав “мертвими душами”?
2. Розкрийте поняття “душевний” і “бездушний”.
3. Яку людину Ви назвали б бездуховною?
4. Відмінність філософського і релігійного тлумачення духовності.
5. Як Ви розумієте, що свідомість не тільки відображає об’єктивний світ, але й творить його?
6. Поясніть поняття “свідомість” і “несвідоме”.
7. Основні принципи політичної свідомості і політичної культури.

Література

1. Бичко І. Свідомість /Бичко І. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002. – С.567.
2. Возняк В. Контрапункт душі і духа. Досвід тотального розділення /Возняк В. Філософська і соціологічна думка. – К., 1993. – № 7-8.
3. Горак Г.І. Філософія: Курс лекцій /Горак Г.І. – К., Вілбор, 1997. – Розділ VI.
4. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации/ Крымский С.Б. Вопросы философии. – М., 1992. – № 12.
5. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник /Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс, 2004. – Тема 12.
6. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник /Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – Лекція 19.

7. Філософія. Посібник / Авт. кол. Причепій Є.М. – К., Академія, 2001. – С. 317-334.
8. Лой А.М. Проблема свідомості: історичний: досвід /Лой А.М. Філософська і соціологічна думка. – К., 1992. – № 7.
9. Філософія. Навчальний посібник /Авт. кол. Надольний І.Ф. – К., 1997. – Теми 9, 19.
10. Практикум з філософії /Авт. кол. Петрушенко В.Л. – Львів. Магнолія плюс. – 2003. – Тема 11.

Тема 7. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ

Після освоєння матеріалу треба:

* Знати:

- основні види, рівні і форми пізнання;
- неспроможність агностицизму;
- існуючі в філософії тлумачення істини, її співвідношення з життєвою правдою.

* Вміти:

- пояснювати принцип пізнаванності світу і неспроможність агностицизму;
- пояснювати процесуальний характер пізнання у його рівнях і формах;
- пояснювати відмінність між істиною і правдою.

* Розуміти:

- цілісний, системний та процесуальний характер пізнавальної діяльності;
- багатоаспектність філософського поняття істини;
- практичне значення пізнавального процесу.

План викладу:

1. Проблема пізнаваності світу в філософії. Сутність пізнання.
2. Діалектика пізнання, його види, рівні і форми,
3. Поняття істини та її критерії. Істина і правда.

Ключові терміни і поняття

Агностицизм (від грецьк. – непізнаний) – напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини.

Гносеологія (від грецьк. – вчення про пізнання), одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності людського пізнання.

Істина – адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей.

Релятивізм (від лат. – відносний), який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини.

Догматизм (від грецьк. – думка, рішення, вчення) – надмірне наголошування на незмінності знань, ідей, принципів.

Скептицизм (від грецьк. – недовірливий) – гносеологічна позиція, яка полягає у сумніві щодо існування істини і надійних критеріїв її встановлення.

Основний зміст викладу

1. Людина живе в світі, взаємодіє з природою, на основі природних явищ і процесів здійснює виробничу діяльність, тобто практично освоює світ, перетворює його в своїх інтересах. Практичне оволодіння світом передбачає його теоретичне освоєння, необхідність орієнтації у світі, потребу знань про нього і його закономірності. А це передбачає адекватне відтворення, відображення дійсності, її ***пізнання*** (див. англійський філософ XVII ст. Ф.Бекон: “Знання – це сила”). Пізнання людиною дійсності є необхідною стороною всієї системи її відношення до світу. Не випадково гносеологія займає у філософії чільне місце.

На питання, чи світ пізнаваний, більшість філософів відповідає

ствердно, вважаючи, що наші знання вірно відображають світ. Це переважно представники матеріалізму та об'єктивного ідеалізму. Однак є філософи, які або заперечують або різним чином обмежують пізнавальні можливості людини. Така позиція дістала назву агностицизму, різновидами якого є скептицизм, релятивізм, догматизм.

Пізнання – це цілеспрямоване, активне відображення дійсності у свідомості людини. З даного визначення випливає, що воно полягає у взаємодії суб'єкта і об'єкта пізнання, тобто того, хто пізнає, і того, що пізнається. Здавалось би, що тут усе просто: суб'єктом пізнання є людина, а об'єктом – оточуючий світ. Однак філософія Нового часу (XVII-XVIII ст.) наштовхнулася у цьому питанні на певну трудність, розглядаючи в якості суб'єкта ізольованого індивіда, і виявила, що в останнього в процесі пізнання є такі пізнавальні здібності, які аж ніяк не можуть впливати з його власного індивідуального досвіду, контакту з речами. Ця обставина не одержала пояснення, тому суб'єкт розглядався як пасивний спостерігач, а саме пізнання – як дзеркальне відображення. Насправді ж суб'єктом пізнання виступає людина як суспільна істота, яка засвоїла вироблені історією людства специфічні людські здібності, в тому числі й пізнавальні. В акті пізнання у нас “спрацьовують” сили всього людського роду.

Водночас суспільну природу має й об'єкт пізнання. Ним є не природа як така, сама по собі, а природа так чи інакше втягнута в людську практику. Так, наприклад, зоряне небо могло стати об'єктом пізнавального інтересу людини лише тому, що воно з давніх пір було втягнута в життєдіяльність кочових і пастуших племен як компас і календар. Іншими словами, в основі пізнавальної взаємодії об'єкта і суб'єкта лежить їх практична взаємодія, тобто потреба реалізації людиною своїх потреб, цілей. І чим більше суб'єкт наповнює себе, свою діяльність об'єктивними характеристиками, об'єктивним змістом, тим ефективніша його діяльність.

Таким чином, пізнання, взяте в своєму філософському сенсі, є така взаємодія суб'єкта і об'єкта, при якій суб'єкт виходить за свої межі і

погружається у зміст об'єкта, або інакше кажучи, пізнання є процес входження об'єкта в досвід суб'єкта.

Головним принципом пізнання є активність суб'єкта. Людина ніби задає природним і суспільним об'єктам запитання, змушуючи відповідати на них. В цьому насамперед полягає активність суб'єкта. Вона також у виборі об'єкта пізнання, перетворенні, удосконаленні його в процесі пізнання, а також в активному застосуванні набутих знань у практичній діяльності.

2. Пізнання – діалектичний процес, який полягає насамперед у взаємозв'язку чуттєвого і раціонального пізнання.

Чуттєве пізнання – це безпосереднє сприйняття об'єктів, безпосередній контакт людини з предметним світом; це “живе споглядання”. Воно виступає у трьох формах. Перша з них – **відчуття**: відображення, образ окремих властивостей, сторін предмета чи явища /кольору, запаху, твердості, звуку, смаку, холоду тощо/. Друга форма чуттєвого пізнання – **сприйняття**: наочний образ усього предмета чи явища у сукупності всіх його сторін. І, нарешті, третя форма – **уявлення**: відтворений у свідомості людини наочно-чуттєвий образ об'єкта, який нами сприймався раніше. Здатність зберігати у свідомості відчуття і сприйняття і їх відтворювати становить те, що прийнято називати **пам'яттю**.

Чуттєве пізнання – важливий рівень пізнавального процесу. Однак взятий сам по собі він недостатній для досягнення істини, бо має справу з явищами, з тим, що лежить на поверхні, а не з сутністю, внутрішньою стороною об'єктів, їх закономірностями. Осягнення сутності реалізується **раціональним пізнанням**: це – узагальнене, опосередковане пізнання. Його особливість у тому, що воно є процесом абстрагування, тобто відволіканням від безпосередньої наочності образів предметів та явищ і відображенням їх внутрішнього змісту, зв'язків, відношень, їх закономірностей.

Формами раціонального пізнання є: **поняття** – розумовий образ об'єкта; форма думки, яка відображає його сутність і виражається з допомогою слова (дерево, людина, природа тощо); **судження** – форма

мислення, з допомогою якої розкривається зміст понять, в якій що-небудь стверджується або заперечується (дерево зелене, серце – не камінь); **умовивід** – форма мислення, з допомогою якої з одних суджень виводяться інші (напр., всі люди смертні, Іван – людина, то, отже він смертний).

Чуттєве і раціональне пізнання знаходяться у нерозривному зв'язку: чуттєве дає інформацію для абстрактного мислення, а раціональне збагачує чуттєве сприйняття. Абсолютизація однієї із сторін веде до “голого” емпіризму або раціоналізму.

Окремі автори виділяють третій рівень пізнання – **синтетичний**, на якому поняття, умовиводи та концепції абстрактного мислення втілюються в реальність і набувають не лише інтелектуального, але й реального вигляду, його особливості виявляються у таких формах, як: **досвід** (особисте, свідоме нагромадження умов та обставин); **експеримент** (дослідження певних спеціально виділених властивостей у спеціально створених умовах); і **практика** (свідомо фіксований досвід застосування теорії, учень, концепцій в реальному житті).

Розрізняють також такі види пізнання, як **логіко-дискурсивний** і **інтуїтивний**. Перший – це пізнання через логічне доведення, обґрунтування, судження і умовиводи. Інтуїція – здібність безпосереднього осягнення істини без попереднього логічного обґрунтування. Це “зрощення” суб'єкта і об'єкта, коли суб'єкт досконало володіє теоретичними і практичними знаннями, що може без проміжних пізнавальних операцій досягати істини.

3. В чому смисл пізнання і яка його мета? Відповідь може бути лише одна – досягнення **істини**. Проблема істини виявилась однією з найскладніших в історії філософії. Чи залежить вона від людини чи ні, остаточна, завершена чи відносна? Дехто вважає, що у кожного є своя істина, що те, що кожний вважає істинним, є істиною. Виходить, таким чином, що, наприклад, добро і прекрасне – лише те, що кожний вважає для себе добром і прекрасним. Проте це не так.

Істина – це такий зміст наших знань, який не залежить від суб'єкта,

тобто ні від людини, ні від людства. Іншими словами, істина полягає у співпаданні наших знань з самим об'єктом, з його змістом. У цьому полягає об'єктивність істини. Суб'єктивної істини по змісту не існує, вона суб'єктивна за формою (комусь їда може бути пересоленою, а комусь недосоленою). Протилежністю істини є заблудження, омана.

Істину слід відрізнити від правильності, бо останнє є те, що відповідає “правилам”, а їх, як відомо, встановлюють люди. Та чи відповідають правила дійсності? Так само не слід змішувати істину з поняттям вірності /мовляв, вірна думка/.

Якщо у пізнанні істина полягає у відповідності наших знань з об'єктами самими по собі, то в житті навпаки, істина є відповідність не поняття об'єкту, а об'єкта поняттю, “своєму” поняттю. Істинним є той предмет чи явище, які найбільш повно відповідають своєму призначенню, в якому найбільш повно виражена їх природа, їх сутність (напр., “істинна дружба”, “істинна любов”, “істинна віра”).

Істина – це не щось застигле, вічне, незмінне, а є процесом інтелектуального складника суспільно-історичного життя. Людина не може осягнути істину відразу, цілковито, повністю, остаточно. У філософії існує проблема відносної і абсолютної істини. **Відносна істина** – це неповні, неостаточні, приблизні знання, які з часом змінюються, доповнюються, конкретизуються. Однак у системі відносних знань є щось таке, що вже ніколи не буде спростовано наступним пізнанням. Це **абсолютна** істина: повне, точне, всебічне, вичерпне знання (напр., знання про будову речовини зазнали і далі зазнають розвитку, конкретизацій, уточнень, однак поняття атома існує вже понад 2,5 тис. років). Абсолютним є те в кожній відносній істині, що дійсно співпадає із змістом об'єкта, і вже не може бути спростованим, а буде лише уточнюватися, поглиблюватися. Існують так звані вічні істини (напр., історичні дати). Відносна і абсолютна істини знаходяться у єдності і тому не можна одну з них абсолютизувати, як це робить догматизм і релятивізм.

Абстрактної істини, однакової для всіх часів і обставин, не існує. Вона **конкретна**, залежить від місця, часу і умов (напр., питання про те, чи дощ корисний чи шкідливий). Це одна з вимог діалектичної логіки – конкретно-історичного підходу до дійсності.

Однією з проблем теорії істини є її **критерії**. Ними є послідовність, несуперечність, очевидність знань, узгодженість їх з принципами наукової теорії, коректність і точність застосування термінології. Однак основним і всезагальним критерієм істини є **практика**. Проте не усяка практика, бо є практика використання і практика творчого перетворення. Лише остання є справжнім критерієм істини (напр., всі вміють користуватися телевізором, знають на яку кнопку треба натиснути, але коли телевізор вийшов з ладу, звертаємось у телеательє). Однак не можна зводити практику – до корисності, вигоди, як це роблять представники такого філософського напрямку, як прагматизм.

Слід розрізняти істину і **правду**. Правда – це істина, поєднана з життєвою позицією людини, пошуками, досвідом, здобутками і втратами. Вона характеризує знання і пізнання як людську, цілісну, особисту позицію щодо світу і буття. Істина одна, а правда може бути різна (див. у Т.Шевченка: “В своїй хаті своя правда...”). Правда характеризує істину з людського боку. Її визнання як межі між добром і злом – аксіома духовності. Вона живе в людях у вигляді совісті, а та є загальна вість (вістка) про правду.

План семінарського заняття

1. Поняття пізнання, його суб'єкт і об'єкт. Неспроможність агностицизму.
2. Пізнання як процес, його рівні, форми і види.
3. Проблема істини у пізнанні. Істина і правда.
4. Основні критерії істини.

Теми рефератів

1. Пізнання як вид духовної діяльності.
2. Пізнання і його види.
3. Рівні та форми пізнання.

4. Істина, правда, омана в пізнанні та практичному житті.
5. Основні концепції істини.
6. Істина та життєва правда.

Питання для самостійного опрацювання і самоконтролю

1. Що таке пізнання і його принципи?
2. Охарактеризуйте особливості і форми чуттєвого пізнання, його переваги і недоліки.
3. Якими є об'єкт, форми, переваги та недоліки раціонального пізнання?
4. В чому полягає неспроможність агностицизму?
5. Доведіть, що чуттєве і раціональне пізнання – два рівні єдиного пізнавального процесу.
6. Дайте оцінку твердженням, що у кожного своя істина.
7. Покажіть на прикладах конкретність істини і неспроможність догматизму.
8. Як співвідносяться між собою істина і правда?

Література

1. Йолон П. Теорія пізнання /Йолон П. Філософський енциклопедичний словник. – К., Абрис, 2002. – С.634-635.
2. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук /Кульчицький О. – Мюнхен-Львів, Український вільний університет, 1995. – Розділ 8.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник /Петрушенко В.Л. – Львів, Магнолія плюс, 2004. – Тема 15.
4. Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник /Авт. кол. Бичко І.В. – К., Либідь, 1993. – Лекції 20-22.
5. Філософія. Посібник /Авт. кол. Причепій Є.М. – К., Академія, 2001. – С 292- 316.
6. Філософія. Навчальний посібник /Авт. кол. Надольний І.Ф. – К., 1997. – Тема 3.
7. Ярошовець В.І. Людина в системі пізнання / Ярошовець В.І. – К., 1996.
8. Практикум з філософії /Авт.кол. Петрусенко В.Л. – Львів. Магнолія плюс, 2003. – Тема 12.

ЗМІСТ

	Стор.
1. ФІЛОСОФІЯ І СВІТОГЛЯД.....	3 – 8
2. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРОБЛЕМАТИКА І СУСПІЛЬНА РОЛЬ	9 - 16
3. ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФУВАННЯ.....	16 – 22
4. СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ. ОНТОЛОГІЯ.....	22 – 26
5. ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ.....	26 – 35
6. ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ.....	35 – 45
7. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ.....	45 – 52